

In sguard als moviments da migraziun en l'intschess retic-grischun

■ Il term «migraziuns» designescha la totalità dals transferiments da dimora (stabilia u temporara) relativs ad in intschess determinà: emigraziun, immigraziun e midada da domicili entaifer l'intschess. Questas migraziuns determineschan la cumposiziun da la populaziun ed il svilup demografic; la differenza tranter l'affluenza e la defluenza da personas vegn numnada bilantscha da migraziun. Motivs per migraziuns eran disgrazias, auazuns, lavinas, incendis, epidemias u crisas en il provediment (oravant tut en famiglias paupras u en talas cun blers uffants). Questa preschentaziun cumpiglia l'artitgel da survista «migraziuns» e dat silsuenter in sguard a l'immigraziun. L'artitgel cumplessiv davart l'emigraziun è cumpari en LQ dals 14 da mars 2012.

Survista da las migraziuns relativs a l'intschess retic-grischun

Durant il temp autmedieval èn sa spustads colonisators talians e rumantschs dal sid sur ils fils da las muntognas vers il nord (moviment colonisatoric relativmain extendi) ed a partir dal 12avel tschientaner èn immigrads Alemans dal nord en la vallada dal Rain da Cuira (durant in temp pli lung) ed ils Guaisers han colonisà a moda massiva il territori retic-grischun. Da quellas colonisaziuns è risultada la trilinguitad dal Grischun.

Suenter la diminuziun da la populaziun en consequenza da guerras e crisas (chaschunadas da pestilenzas e.a.) hai dà divers spustaments dapi il 16avel tschientaner: Guaisers han bandunà lur abitadis autsituads e pauc productivs ed han acquistà bains en las vals, per exempel s'illum la Surselva (romanisaziun da Gualsers en la Val Medel ed il Tujetsch) ed en il Partenz (alemannisaziun dals vitgs tradiziunalmain rumantschs). Ils indigens èn sa dustads per part cunter la concorrenza dals fulasters (enderses) cun refusar a quels il dretg da burgais e l'acquist da terren u cun scumandar als indigens da maridar «sur cunfin». La renunzia quasi generala a la naturalisaziun da novs vischins en il 18avel tschientaner ha paralissà l'innovaziun ed è stada cunresponsabla per l'augment considerabel da la populaziun betg residenta.

A la sava dal 19avel tschientaner è l'emigraziun dal Grischun s'augmentada ed ha cuntanschi ina culminaziun enturn il 1850. A medem temp han gi lieu ina immigraziun ed ina remigraziun en il Grischun – in aspect perscrutà mo punctualmain fin qua, per exempel en connex cun las considerabls investiziuns e fundaziuns da remigrants grischuns bainstants. Suenter il 1800 han ins eliminà pass a pass ils obstachels da la migraziun interna. La fundaziun dal stadi confederal e la libertad da domicili per burgais svizzers (cun excepziun dals gidieus), francada en la Constituziun federala dal 1848, han promovì novs moviments migratorics.

La restructuraziun da l'agricultura a la fin dal 19avel tschientaner ha chaschunà, cun excepziun da las regiuns turisticas, in'emigraziun da la populaziun da la champagna en las citads da la Svizra Bassa. Ils territoris da muntogna èn stads spezialmain pertutgads da questa fugia da la champagna ch'ha provocà ina dischlocaziun massiva da la populaziun en zonas pli bassas. L'emigraziun ha cuntanschi sia culminaziun en ils onns 1880 cun 6,8 % l'onn. L'attractivitat creschenta da l'emigraziun temporara suenter il 1880 ha accelerà l'erosiun da la societad purila. Ina part da la populaziun abla da lavurar era adina pli savens absentada chasa.

Suenter il 1888 è la situaziun sa midada en il Grischun: il nov dretg da burgais, la fluriziun da la hotellaria e la construcziun da vias e da la viafier han effectua in

Willem Jan Holsboer (1834–1898), oriund dals Pajais Bass, è sa domicilià il 1867 a Tavau. El ha inizià l'erecziun dal traject da la Viafier retica e fundà l'Uniuin da traffic da Tavau.

FOTO: PD

regressiun persistenta da las emigraziuns. Enturn il 1890 dumbrava il Grischun per l'emprima giada dapli immigrants che emigrants ed en ils emprims decennis dal 20avel tschientaner han egualisà il surpli da naschientschas e d'immigraziuns la bilantscha da migraziun.

Emigraziun ed immigraziun stabla e temporara

Cun il schlargiament da l'orizont vital èn entradas novas valurs e concepziuns en la societad rurala ch'ha dentant pudì mantegnair ses caracter puril e religius fin lunsch viaden il 20avel tschientaner. L'emigraziun massiva e la gronda mobilitad èn probablamain las raschuns principalas per l'erosiun da l'intschess linguistic rumantsch.

L'emigraziun e l'immigraziun na s'excludavan betg. L'agricultura cun sia lavur intensiva durant ils mais da stad e l'industria da construcziun basegnavan regularmain forzas auxiliarias. En mesira limitada resultavan era domiciliaziuns stablas, per exempel da Tirolais en l'Engiadina Bassa u en la Val Müstair. En fin il 1830 faschevan ils servetschs mercenaris anc ina gronda part da l'emigraziun temporara. Il 1859, cun il declin dal reginavel da Napel ed il scumond federal, è ida a fin la mercenaria era en il Grischun.

Evidenta era l'activitad temporara dals lavurers agrics, dals famegls, dals mulschaders e dals signuns. En l'economia alpestra grischuna aveva questa migraziun temporara interna ina lunga tradiziun, ella na sa lascha dentant betg quantifitgar. En questa bransch economica eran activs oravant tut ils Sursilvans. Las dunnas preferivan sche pussaivel ils conturns pli stretgs, las giuvnas lumnezianas gievan dentant savens a lavurar era en las citads da l'Italia dal Nord. Ina categoria tut speziala da forzas da lavur auxiliarias engaschadas en l'agricultura eran ils Schuobacheclers: uffants pitschens e gronds, derivants oravant tut da famiglias rumantschas e quasi exclusivmain catolicas. Documentada en detagl è medemmain la gruppa dals Randulins, cafetiars, pastiziers e commerziants attestads en 600 citads europeicas. Ina lunga tradiziun migratorica avevan era ils represchentants dad auters mastergns sco ils chalgers puschlavins occupads l'environ en las citads da l'Italia dal Nord, ils vaiders e picturs da paraisds activs en la Svizra Bassa, ils rimnaders da rascha en

l'Austria e la Baviera, ils spazzachamins mesolcinois en l'Italia dal Nord ed a Vienna ed ils impressaris ed architects dal Mesauc e da la Calanca en la Germania dal Sid (durant il temp baroc).

La Revoluziun industrialia ha provocà suenter il 1820 ina midada da las undas da migraziun cun in augment da la migraziun interna ed in'emigraziun en ils centers industrials dal nord. En il cas da destinaziuns surmar u (per part) en Russia era l'emigraziun fitg savens definitiva. L'emigraziun surmar na sa lascha betg percepir numericamain a moda precisa; ella ha cuntanschi sias culminaziuns en ils onns 1846–50, 1868–73 e 1881–85, oravant tut en ils Stadis Unids da l'America, nua ch'ils Grischuns sa stabilivan sche pussaivel en regiuns che pussibilitavan in'agricultura sumeglianta a quella da lur pajais d'origin. Ils pastiziers en Russia eran per 93 % refurmads, ils catolics lavuravan plitost en l'agricultura ed en la mastergnanza. Igl èn sa sviluppadas veritablas tradiziuns migratoricas da famiglias e vischnancas.

Migraziuns suenter il 1914

La construcziun da vias e la correcciun da flums han manà ils migrants interns sin novas vias. L'amplificaziun da la rait da traffic ha dentant effectua oravant tut in'immigraziun da forzas da lavur da l'exteriur. L'erupziun da la guerra dal 1914 ha franà quest svilup. Cun la concessiun restrictiva da permissiuns stagionalas han las repercussiuns da la crisa economica mundiala sin il martgà da lavur pudì vegnir mitigadas: il 1930 eran occupads 16 000 esters en il Grischun, il 1939 pli pauc che 4000. Il svilup dal turissem suenter il 1945 ha manà ad in cumbar da concorrenza per forzas da lavur tranter l'agricultura e l'hotellaria che quest'ultima ha pudì decider per sai. In dumber considerabel d'immigrants stagionalas en ils centers turistics dal Grischun provegniva era da la Svizra Orientala. Ils Grischuns preferivan piazzas da lavur en il sectur da servetsch che garantiva in aut grad da segirezza sociala. Adolf Collenberg

Immigraziun

La noziun immigraziun è colliada cun il concept dal stadi naziunal unitar, cunfinà vers l'exteriur. Immigraziuns en in senn pli stretg fissan perquai mo quellas succedidas suenter la fundaziun da la Republica da las Trais Lias (1524). Qua

vegn la noziun però duvrada en in senn pli vast, cumpigliand era las immigraziuns impurtantas en la regiun dal territori istoric retic-grischun. Il cas dals fugitivs è vegnì tractà en in artitgel separà (cf. LQ dals 27 da favrer 2013).

L'immigraziun n'è betg l'excepziun, mabain la regla en l'istorgia grischuna. La lingua rumantscha dat perditga da la conquista e da la colonisaziun romana. Da la migraziun germana dal temp medieval tempriv n'è il Grischun betg stà pertutgà. Tranter il 6avel ed il 14avel tschientaner è probablamain s'augmentà il dumber d'abitants da la Rezia da ca. 30 000 a 60 000. Quest augment è il resultat d'in surpli da naschientschas sco era da l'immigraziun ch'ha probablamain cumenzà a la fin da l'antica en l'avantterren alpin al nord da la Rezia e ch'ha effectua la romanisaziun totala dal pajais. A partir dal 10avel tschientaner èn immigrads adina dapli nobels da la Germania sco signurs feudals u vasals da signurs retics. La classe superiura nobla ha duvrà il tudestg sco lingua cuminaivla a partir da ca. l'onn 1200. A partir dal temp autmedieval è sa manifestada ina pressiuon creschenta d'immigrants alemans (oravant tut mastergnants) dal Lai Rivaun e dal Hirschsprung, vul dir sur ils cunfins dals uestgjeus da Cuira e Constanza. Quests immigrants e spezialists han germanisà Cuira suenter il grond incendi dal 1464.

En il 12avel tschientaner èn immigrads Guaisers en Surselva (Medel, Tujetsch e Sursaissa) ed a la fin dal 13avel tschientaner en il Valragn ed a Tavau ed han colonisà davent da là il Scanvetg, il Partenz ed autras regiuns (immigraziuns secundaras). Da questas immigraziuns è sorti il Grischun triling. Dals fugitivs refurmads ed ughenots, immigrads enturn il 1685–90, èn restads mo paucs. Il dumber dad esters che vivevan en il territori da las Trais Lias era en tut fitg bass. Dal 15avel–19avel tschientaner han lavurà miniers dal Montafun, dal Tirol, da l'Italia, da la Saxonia e dal Württemberg en il Grischun; ina part da quels è vegnida naturalisada, per exempel ils Bellinchettis, Fümbergers, Rosteters, Riedhausers, Weichelts. Ils purs e mastergnants grischuns preferivan ils servetschs mercenars a la lavur ordvart dira dals miniers (fin ca. il 1830) u l'emigraziun commerciala.

Tranter il 1820 ed il 1890 ha la miseria economica provocà in'emigraziun en massa. Cun il svilup dal turissem, oravant tut da l'hotellaria da cura, èn vegnids blers dimorants per temps pli lungs en il Grischun, intgins da quels èn daventads pioniers da la modernisaziun (Alexander Spengler, Otto Herwig, Willem Jan Holsboer e.a.) e corifeas da la scienza (Erwin Poeschel, Gottfried Ludwig Theobald e.a.). Remartgabel è era l'immigraziun da dunsainas d'apotechers da la Germania tranter il 1850 ed il 1900. L'agricultura e l'industria da construcziun necessitavan regularmain forzas da lavur auxiliarias: uschia lavuravan, surtut durant la stad, millis da gidanters dal Tirol, dal Montafun, dal Paznaun e da l'Italia sco miradurs, stradins, lavurers da gaud, praders e pasturs, chasegliaders e tagliaervas en il Grischun. L'immigraziun tirolaisa en l'Engiadina Bassa mussa ch'era las cuminanzas tradiziunalas dals vitgs n'eravan betg cumpletmain serradas. Il Bernina, il Moesano e la Val Müstair attiravan lur vischins anc pli paupers. Gliud da l'Austria e da l'Italia lavuravan sco migiurs e cultivavan il terren dals indigens emigrads a l'ester. En las vischnancas a las vias da transit ed en centers regionalis chattavan mastergnants e commerziants da l'exteriur in'occupaziun. A Glion per exempel èn s'assimiladas famiglias talianas ch'han era fatg carriera sociala (Maggi, Cerletti, Geronimi,

Pajarola). Cuira ed ils centers turistics han profità da l'immigraziun da gliud giuvna fertila, en dimensiuns main grondas era ils centers regionalis pli pitschens. Per il svilup demografic ha l'immigraziun – cuntrari a l'emigraziun – giugà ina rolla pir a partir da la fin dal 19avel tschientaner; la realisaziun da l'infrastructura per ils lieus turistics e da la rait da vias e viafiers han carmalà massas dad esters, oravant tut da l'Italia (emprima unda d'immigraziun taliana), quai ch'ha incità il 1901 da fundar in consulat talian a Cuira (transferì il 1924 a Tavau).

Quest'immigraziun ha fatg dal Grischun cun s'emigraziun tradiziunala in vaira pajais d'immigraziun. La quota da Svizzers e dad esters è s'augmentada cuntinuadamain: il 1910 dumbrava il Chantun 17 % esters, ils districts da Landquart Sura e Malögia 32–35 %. Il medem onn lavuravan 27 % en il sectur terziar (1860 9,5 %) e 26 % en il sectur secundar. Las regiuns perifericas èn però strusch vegnidas tangadas da l'immigraziun e dal provediment sanitar meglierà. Ils immigrads remplazzavan ils emigrads sco forzas da lavur e sa concentravan sin ils centers da lavur permanents u ambulants da l'industria da construcziun e dal turissem.

L'Emprima Guerra mundiala ha franà per in mument quest svilup. En consequenza d'ina politica pli restrictiva è la quota d'esters – la gronda part eran lavurers cun dimora temporara – sa diminuida en Svizra ed era en il Grischun. Suenter la guerra è la controlla d'immigraziun e da dimora daventada pli severa e restrictiva. Durant las guerras mundialas e la crisa economica dals onns 1930 è l'immigraziun tschessada cumpletmain: il 1930 eran occupads 16 000 esters, il 1939 stgars 4000 en il Grischun. Per evitar in nov augment da la quota d'abitants esters, concedeva il Chantun per gronda part permissiuns da dimora mo per in temp limità. La plipart da la gliud immigrada a partir da la fin dals onns 1930 en il Grischun eran Svizzers turnads a chasa u esters internads, deserturs e fugitivs.

En consequenza dal svilup economic suenter la Segunda Guerra mundiala (construcziun d'ovras electricas e turissem) è creschì il basegn da forzas da lavur fitg spert ed ha cuntanschi il 1975 il zenit cun la segunda unda d'immigraziun taliana. L'uschenumà Moviment cunter la surpopolaziun estra ha influenzà en ils onns 1960 adina dapli la politica da migraziun svizra. Cun la recessiun dal 1974–76 è ida a fin la lunga fasa da l'immigraziun da forzas da lavur estras dal suenterguerra. Suenter in ulteriur lev regress dal 1983–84 ha la conjunctur'auta, iniziada il 1986, puspè effectua in lev augment constant da l'immigraziun. A partir da la fin dal 19avel tschientaner ha l'hotellaria grischuna attratg in impurtant dumber da persunal dal Tirol, entant che l'industria da construcziun ha clamà forzas da lavur da l'Italia. A partir da l'entschatta dals onns 1970 èn quellas vegnidas remplazzadas pli e pli d'immigrants da la Spagna, dal Balcan, dal Portugal e da la Turchia (construcziun) respectivamain da la Germania e, dapi ca. il 1990, da la Sri Lanka (gastronomia). La remigraziun da Grischuns n'è anc betg perscrutada. Adolf Collenberg

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 artigels (geografics, tematics, artigels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.